

Kto je Čechoslovák? Formovanie kolektívnej identity v medzivojnových československých učebniciach dejepisu (1918–1938)¹

Slávka Otčenášová

Vznik Československa a nové politické pomery po roku 1918 si vyžiadali novú interpretáciu národných dejín na slovenských školách. Ktoré úseky národnej minulosti sa stali reprezentatívnymi pre budovanie novej štátnej identity, ako boli v učebniciach vnímané české a slovenské vzťahy a ako boli prezentované vzťahy k obyvateľom susedných štátov, to sú kľúčové otázky tejto štúdie.

Československo vzniklo po prvej svetovej vojne na troskách Rakúsko-Uhorska ako nový štátny útvar, ktorý pozostával z viacerých historicko-geografických celkov s navzájom sa odlišujúcim dovtedajším historickým, politickým a ekonomickým vývojom. Nový štát sa stal domovom viacerých národností. Nastala nevyhnutná spoločensko-politická potreba obhájiť existenciu novovzniknutého štátu. Jedným z východísk sa stalo oficiálne presadzovanie koncepcie štátotvorného československého národa, ktoré malo za úlohu posilniť navonok i vo vnútri obraz jednotného, hegemonného a pevného štátneho útvaru – a to aj vytvorením proporčného posilnenia štátotvorného národa voči menšinám. Uvedený postoj bol zakotvený aj v ústave z roku 1920, ktorá uzákonila ideu štátotvorného československého národa, s dvomi vetvami – českou a slovenskou.

V českom prostredí sa koncepcia čechoslovakizmu nejavila ako problematická. Česká národná identita nebola projektom československého národa limitovaná. Veď idea československého národa bola napokon presadzovaná buď ako spojenie dvoch kmeňov do jedného národa, alebo ako predstava, že Slováci sú v skutočnosti Česi, len menej vyvinutí.² Na Slovensku bola situácia komplikovanejšia. Názory slovenskej politickej reprezentácie sa formulovali postupne a napokon vyústili do vzniku centralistického (čechoslovakistického) a autonomistického smeru.³ Sociálni demokrati, národní socialisti a národní demokrati podporovali myšlienku československej jednoty prostredníctvom existencie

1 Štúdia je upraveným úryvkom z publikácie Otčenášová, Slávka: *Schválená minulosť. Kolektívna identita v československých a slovenských učebniciach dejepisu (1918–1989)*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach 2010, 160 s.

2 BAKKE, Elisabeth. Čechoslovakizmus v školských učebniciach. In *Historický časopis*, 1999, roč. 47, č. 2, s. 233.

3 Pre podrobnú genézu postoja politických strán k slovenskej otázke pozri BYSTRICKÝ, Valerián. Slovenská otázka v medzivojnovom Československu. In ŠVORC, Peter–HARBUĽOVÁ, Ľubica–SCHWARZ, Karl (eds.). *Národnostná otázka v strednej Európe v rokoch 1848–1938*. Prešov: Univerzum, 2005, s. 233–255.

československého národa. V dualizme videli ohrozenie Československa. Agrári v slovenskej časti strany sa aj napriek prítomnosti protichodných názorov na slovenskú otázku oficiálne takisto prikláňali k pražskému centralistickému chápaniu štátotvorného národa. Požiadavku autonómie Slovenska a tomu zodpovedajúcu ideu samostatného slovenského národa presadzovali Slovenská ľudová strana (neskôr HSLŠ) a Slovenská národná strana. V 30. rokoch dochádza, aj pod vplyvom medzinárodných udalostí, k nárastu vplyvu autonomistického hnutia. Značnú váhu získalo, keď sa z Hlinkovej slovenskej ľudovej strany a Slovenskej národnej strany, prekonajúc dovtedajšie konfesijné rozpory, sformoval v roku 1932 autonomistický blok so spoločným programom, na vrchole ktorého bola požiadavka autonómie Slovenska. Spolu s rastúcim vplyvom strán s autonomistickým programom dochádza na slovenskej kultúrnej scéne k verejným stretom medzi centralistickými a národne orientovanými predstaviteľmi slovenského verejného života. Patril k nim napríklad rozpor z roku 1932, ktorý vznikol ohľadom vydania *Pravidiel slovenského pravopisu* českého lingvistu Václava Vážneho.⁴ Nahradenie mnohých slovenských slov bohemizmami vyvolalo nevôľu predstaviteľov Matice slovenskej, vyše sto slovenských spisovateľov, vydavateľov a prekladateľov verejne vyjadrilo protest proti publikácii na valnom zhromaždení Matice slovenskej 12. mája 1932 v Martine. V podobnom duchu, s ešte silnejšou propagáciou autonomistického programu, sa niesli oslavy tisícstého výročia posvätenia prvého kresťanského kostola v Nitre v auguste 1933. Pribinove slávnosti vyvrcholili stretom medzi centralistami a autonomistami.⁵

V kontexte slovenskej medzivojnovnej historiografie

Historiografia medzivojnovného obdobia plne odrážala spoločensko-politické potreby doby. Zohrala svoju úlohu aj pri vytváraní československej identity, a to výberom tém historického výskumu, či interpretáciou historických udalostí.

V slovenskom prostredí dochádza k profesionalizácii historickej vedy. V roku 1919 bola založená Univerzita Komenského v Bratislave, opätovne bola otvorená Matica slovenská v Martine, vytvorila sa Učená spoločnosť Šafárikova. Slovenská historiografia medzivojnovného obdobia nadväzovala na predvojnovné tradície slovenskej historickej vedy a zároveň bola doformovaná pod silným teoretickým, metodologickým, ale aj ideologickým vplyvom českej historickej vedy.

4 VÁŽNÝ, Václav: *Pravidlá slovenského pravopisu s abecedným pravopisným slovníkom*. Praha: Nákladom Štátneho nakladateľstva vydala Matica slovenská, 1931.

5 ŠKVARNA, Dušan et al. *Lexikón slovenských dejín*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 2006, s. 144–145.

Historici pôsobiaci na Slovensku sa dajú rozdeliť do troch skupín – ide o predprevratovú generáciu historikov, českých profesorov pôsobiacich na Slovensku a slovenských profesorov, ktorí získali vzdelanie na českých univerzitách.⁶ Nedá sa však hovoriť o jednoznačných prúdoch alebo školách; slovenská historická veda bola v medzivojnovom období charakteristická skôr individualizmom.

Predprevratová generácia sa rozchádzala v postoji k otázke slovenskej či československej koncepcie dejín. Jozef Škultéty vystupoval ako predstaviteľ martinského centra a neprijal koncepciu jednotného československého národa. K jeho prácam patria diela ako *Starobylá Nitra, Slovensko v minulosti, O Slovákoch, O starých Slovákoch a ich jazyku*. Škultéty odmietal spájať slovenskú minulosť s českou. Na druhej strane, Július Botto vo svojej populárnej práci *Obrazy z dávnej minulosti Slovákov – Rastislav, Svätopluk a Metod*, napísanej pod vplyvom *Dějiny českých* od Václava Novotného, vníma povojnový vývin Slovákov ako obnovenie prirodzenej štátnej jednoty s Čechmi, s ktorými Slováci už v minulosti, v rokoch 955 až 1010 tvorili jeden štátny celok.⁷

Na Slovensku bol nesporný vplyv českej pozitivistickej Gollovej a Pekařovej školy, šírený najmä prostredníctvom českých profesorov pôsobiacich na Univerzite Komenského, ako boli Karol Goláň, Vojtech Ondrouch, Jan Heidler, Kamil Krofta, Václav Chaloupecký, Vladimír Klecanda, Josef Borovička či Rudolf Holinka. Títo historici, niektorí dôslednejšie a programovejšie, niektorí menej, sa svojim dielom pričínili o formovanie a šírenie kolektívnej československej identity. To sa prejavovalo buď výberom tém z histórie, ktoré spracúvali, napríklad Kroftove diela *Češi a Slováci před svým státním sjednocením, Vývin národního povědomí Čechů a Slováků*, alebo interpretáciou historických udalostí a procesov, ako bolo napríklad Chaloupeckého dielo *Staré Slovensko*, v ktorom autor považuje územie Slovenska za neobývané až do 12. storočia, a v ďalších dielach označuje Slovákov za potomkov historického splývania Nemcov, Maďarov, Čechov a Poliakov.⁸

O tendencii vnieť do výskumu slovenských dejín československé prvky a prispieť tak k formovaniu štátneho programu svedčia aj prvé dizertačné práce, ktoré slovenskí študenti obhajovali na Katedre dejín Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Oľga Wágnerová bola prvou slovenskou historičkou a v roku 1926 obhájila prácu na tému *Ján Jiskra z Brandýsa*, o dva roky neskôr Branislav Varsik obhájil prácu na tému *Husiti a reformácia na Slovensku*.⁹ Téma husitizmu a jeho vplyvu na Slovensko bola popri dejinách Veľkej Moravy jednou

6 Bližšie pozri: OTČENÁŠ, Michal: *Slovenská historiografia v rokoch 1918–1945*. Prešov: Metodické centrum, 1994.

7 Porovnaj OTČENÁŠ: *Slovenská historiografia*, s. 8–9.

8 CHALOUPECKÝ, Václav: Dvě úvahy o národním probuzení na Slovensku. In *Český časopis historický*, XXVI, 1920.

9 TIBENSKÝ, Ján: Profesor Daniel Rapant ako vychovávateľ vedeckého dorastu. In MARSINA, Richard (ed.). *Historik Daniel Rapant. Život a dielo*. Martin; Bratislava: Matica slovenská–Slovenský historický ústav Matice slovenskej, 1998, s. 85–95.

z kľúčových tém slovenskej medzivojnovovej historiografie. Našla svoju cestu aj do dejepisných učebníc a jej cieľom bolo, podobne ako pri interpretácii dejín Veľkej Moravy, prezentovať minulosť Čechov a Slovákov ako spoločnú, Čechov a Slovákov ako jeden národ zdieľajúci spoločné dejiny.

Ani slovenská generácia historikov odchovaná Prahou nebola vo svojom vnímaní národnej minulosti jednotná. Myšlienku česko-slovenskej jednoty presadzovali Vavro Šrobár (*Československá otázka a hlasisti*, 1927), Milan Hodža (*Československý rozkol*, 1920), či Anton Štefánek (*Masaryk a Slovensko*, 1920) a tomu prispôbili aj témy svojho výskumu, zamerané na vzťahové otázky Čechov a Slovákov. Daniel Rapant bol prvý profesionálny slovenský historik, ktorý v roku 1928 získal habilitáciu v odbore slovenské dejiny a stal sa prednášajúcim na Univerzite Komenského v Bratislave.¹⁰ Jeho postoj k otázke koncepcie slovenských dejín bol nekompromisný – zásadne odlišoval medzi termínmi slovenské dejiny pred rokom 1918 a československé dejiny po roku 1918. Svoje stanoviská publikoval v prácach *Národ a dejiny* (1924), *Národ a československá otázka* (1925), *Československé dejiny - problémy a metódy* (1930, 1934) a napokon vo svojej monografii *K počiatkom maďarizácie I a II* (1927, 1930).¹¹

Slovenská medzivojnovová historiografia sa teda nevyznačuje jasným postojom k otázke koncepcie, a teda ani interpretácie národných dejín. To malo viacero príčin. V prvom rade išlo ešte len o formujúcu sa organizačnú bázu a profesionálnu skupinu historikov, po druhé, existoval silný ideologický a organizačný vplyv českej historiografie a po tretie, slovenská historiografia bola aj v medzivojnovom období ešte stále pod silným vplyvom interpretácií dejín zo strany maďarskej historiografie, voči ktorým sa snažila vyhraničiť. Vývoj na poli slovenskej historiografie bol závislý od spoločensko-politických potrieb svojej doby. Mal priamy vplyv na vyučovanie dejepisu – a to najmä národných dejín – na všetkých typoch škôl, na výchovu, resp. preškoľovanie učiteľov dejepisu, ako aj na produkciu dejepisných učebníc.

10 Prvým menovaným profesorom na Univerzite Komenského bol v roku 1921 Milan Hodža, no kvôli politickým a štátnickým funkciám sa svojho postu univerzitného učiteľa nikdy neujal. K tomu pozri: BAĎURÍK, Jozef: Pedagogická činnosť univ. prof. Dr. Daniela Rapanta. In MARSINA, Richard (ed.). *Historik Daniel Rapant. Život a dielo*. Martin; Bratislava: Matica slovenská – Slovenský historický ústav Matice slovenskej, 1998, s. 65–79; Taktiež DOLAN, Ondrej. *Univerzita Komenského. Prehľad profesorov 1919/1966. Prehľad pracovísk 1919/1948*. Bratislava: Univerzita Komenského, 1968, s. 94.

11 Pozri BAĎURÍK, Jozef. Pedagogická činnosť univ. prof. Dr. Daniela Rapanta. In MARSINA, Richard (ed.). *Historik Daniel Rapant. Život a dielo*. Martin; Bratislava: Matica slovenská – Slovenský historický ústav Matice slovenskej, 1998, s. 65–79 a ŠKVARNA, Dušan. Prínos „slovenského povstania roku 1848/49“ do slovenskej historiografie a kultúry. In MARSINA, Richard (ed.). *Historik Daniel Rapant. Život a dielo*. Martin; Bratislava: Matica slovenská – Slovenský historický ústav Matice slovenskej, 1998, s. 118–137.

V kontexte rozvoja slovenského školstva v medzivojnovom období

Školstvo na Slovensku prechádzalo po roku 1918 radikálnymi zmenami – administratívnymi, organizačnými aj personálnymi. Už tri dni po vzniku Československa zasadala komisia pre učebnice, v ktorej pracovali Jaroslav Vlček, František Drtina, Karel Kálal, Stanislav Klíma, Josef Sedláček a Bohumil Vavroušek.¹² Cieľom stretnutia komisie bola urýchlená slovakizácia škôl. Koncom roka vznikol pri Ministerstve s plnou mocou pre správu Slovenska Školský referát, ktorý viedol Anton Štefánek. Jeho prvoradým cieľom bolo poslovenčiť školstvo. Z vyše 4000 ľudových škôl na Slovensku bolo pred rokom 1918 slovenských len 344, stredná ani jedna.¹³ Tak ako v iných štátnych inštitúciách, aj v slovenskom školstve chýbal národne orientovaný personál. V tomto kontexte býva často citovaný výrok Vavra Šrobára, že koncom roku 1918 bolo na Slovensku len približne tristo národne uvedomelých slovenských učiteľov pôsobiacich na ľudových školách a len asi dvadsať stredoškolských učiteľov sa hlásilo za Slovákov.¹⁴ Ako spomína vo svojich memoároch Jozef Sivák, učiteľ v poslancekom kresle v medzivojnovom Československu, ďalším dôležitým faktom bolo aj to, že ani všetci slovenskí učitelia nehovorili spisovnou slovenčinou, a to nielen na území východného Slovenska, ale ani v mnohých ďalších regiónoch Slovenska a ich národné povedomie bolo veľmi chabé, rovnako, ako aj ich činnosť v prospech nového štátu, a teda aj v prospech Slovenska.¹⁵ Riešením bolo zamestnať v slovenských školách českých pedagógov. Od roku 1919 na Slovensku pôsobilo asi 1400 českých učiteľov a významne prispievali k rozvoju všetkých stupňov školstva. Na základe návrhu Školského referátu v Bratislave sa týmto učiteľom odporúčalo, aby sa čo najrýchlejšie naučili po slovensky a vo vyučovacom procese používali češtinu čo najmenej, v žiadnom prípade však nie v nižších ročníkoch.¹⁶ Podobne to platilo aj pre učebnice. České učebnice sa mali používať, len pokiaľ nebol vydaný slovenský ekvivalent.¹⁷

12 JOHNSON, Owen V.: *Slovakia 1918–1938: education and the making of a nation*. New York: Columbia University Press, 1985, s. 91.

13 KLÍMA, Stanislav: *Slovenská vlasť*. Praha: Česká grafická unie, 1921, s. 11.

14 KROPILÁK, Miroslav et al.: *Dejiny Slovenska V (1918–1945)*. Bratislava: Veda, 1985, s. 305; OTČENÁŠ, Michal: *Slovenská historiografia v rokoch 1918–1945*. Prešov: Metodické centrum, 1994, s. 6; KOVÁČ, Dušan: *Dejiny Slovenska*. Praha: Nakladateľství Lidové noviny, 1998, s. 195; MATULA, Pavol. Českí stredoškolskí profesori na Slovensku 1918/1919. In ŠVORC, Peter–HARBULOŤOVÁ, Ľubica (eds.). *Stredoeurópske národy na križovatkách novodobých dejín 1848–1918. Zborník venovaný Prof. PhDr. Michalovi Danilákovi, CSc., k jeho 65. narodeninám*. Prešov: Universum, 1999, s. 346; FINDOR, Andrej. *Reprezentácie začiatkov „národných dejín“ v slovenských učebniciach dejepisu v 20. storočí*. Nепublikovaná dizertačná práca. Bratislava: Univerzita Komenského, 2009, s. 78; SIVÁK, Jozef. *Z mojich pamätí*. Martin: Matica slovenská, 2003, s. 216–227.

15 SIVÁK, Jozef: *Z mojich pamätí*. Martin: Matica slovenská, 2003, s. 216–227.

16 MATULA, Pavol. Českí stredoškolskí profesori na Slovensku 1918/1919. In ŠVORC, Peter–HARBULOŤOVÁ, Ľubica (eds.). *Stredoeurópske národy na križovatkách novodobých dejín 1848–1918. Zborník venovaný Prof. PhDr. Michalovi Danilákovi, CSc. k jeho 65. narodeninám*. Prešov: Universum, 1999, s. 346–352.

17 MATULA, s. 349.

Reorganizácia slovenského systému školstva sa diala na viacerých úrovniach. Okrem prílivu českých učiteľov sa organizovali aj rozličné doškolovania a preškolovania slovenských učiteľov, zvyčajne na regionálnej úrovni, usporadúvané školskými inšpektormi. V tomto ohľade sú zaujímavým dokumentom doškolovacích aktivít príručky pre učiteľov dejepisu zostavené s cieľom zreformovať vyučovanie dejepisu tak, aby v závislosti od nových spoločensko-politických potrieb a tomu zodpovedajúcich učebných osnov pestovalo lásku k československej vlasti.¹⁸ To znamenalo venovať sa takým témam, ktoré zvyrazňovali spoločné kontakty Čechov a Slovákov v minulosti a ktoré tak určitým spôsobom ukotvili v minulosti historické právo Čechov a Slovákov na spoločný štát. V tomto období sa ešte len hľadali nové naratívne modely. Svedčia o tom dva nasledujúce príklady.

Už v roku 1919 vydáva šarišský školský dozorca Pavel Gallo tlačou cyklus prednášok od Stanislava Klímu *Slovenská vlastiveda*,¹⁹ ktoré boli prezentované učiteľom zo šarišského regiónu na seminári, tzv. naukobehu, počas letných prázdnin v Prešove. Tieto prednášky mali pripraviť generáciu učiteľov dejepisu, ktorá by vhodným spôsobom prispela k výchove občanov novovzniknutého štátu.

Príručka v prvých siedmich kapitolách predstavuje zemepis Československa (zvlášť Čechy, Moravu, Sliezske a napokon Slovensko). Nasledujúcich devätnásť kapitol nesie spoločný názov *Dejepis slovenský*. Periodizácia dejín Slovenska je predstavená ako cyklické striedanie sa časov slobody a poroby Slovákov. Zlatým vekom slovenského národa boli podľa Klímu doba panstva Matúša Trenčianskeho („Po vymretí Arpádovcov roku 1301 nastala Slovensku opäť na istý čas sloboda, Matúš Čák, pán zámku Trenčianskeho, už roku 1275 zmocnil sa Slovenska. Pomohol na trón českému kráľovičovi Václavovi III... Razil i svoje peniaze a Slovensko po jeho smrti bolo dlho ešte nazývané zemou Matúšovou.“)²⁰ obdobie husitských výprav („Za tým²¹ bolo Slovensko samostatné iba o sto rokov. Slobodu vtedy priniesli Slovensku českí husiti.“)²² a napokon obdobie počas prvej svetovej vojny a po nej („Keď nastala svetová vojna, všetci americkí Slováci, ktorí museli z Uhier ujsť preto,

18 KRIEBEL, Otakar: *Jednotné osnování učiva na škole měšťanské podle zásad činné školy*. Praha: Státní nakladatelství, 1926; SIVÁK, Jozef: *Z mojich pamätí*. Martin: Matica slovenská, 2003, s. 216–227.

19 KLÍMA, Stanislav: *Slovenská vlastiveda. (Zemepis a dejepis pre slovenské ľudové školy). Prednášky učiteľského naukobehu 21. júla – 2. augusta 1919*. Vydal Pavel Gallo, šarišský školdozorca. Prešov: Kníhtlačiareň Arpad Kóscha v Prešove, 1919.

20 KLÍMA, *Slovenská vlastiveda*, s. 18–19.

21 T. j. za vládou Matúša Trenčianskeho, pozn. red. S. O.

22 KLÍMA, *Slovenská vlastiveda*, s. 19.

že ich uhorská krajina neznala zaopatriť prácou, stali si do radu amerických legiónárov, Dr. Milan Štefánik, náš rodák brezovský vstúpil do armády francúzskej, stal sa generálom a neskoršie naším prvým ministrom vojny. Títo junáci vydobyli nám slobodu. Teraz je na nás, aby sme si ju vedeli zachovať.²³

Poroba národa bola podľa príručky jednoznačná v dobách vlády dynastie Arpádovcov („Za vlády Arpádovcov na Slovensku bola najhorším činom Zlatá bula Ondreja II. ... zemani vtedy utvorili politický národ uhorský, hovoriaci po latinsky, no utlačili ľud ... na zámkoch slovenských bola pre slovenský ľud len jedna izba – väzenie),²⁴ v období protireformácie a na konci 19. storočia („Maďari však začali prenasledovať Slovákov pomocou súdov. Všetci slovenskí mužovia, ktorí kandidovali za poslancov, boli odsúdení. No nebolo to nič platné. Lásku k uhorskej vlasti sme tým nenadobudli.“)²⁵.

Spomenutá publikácia predstavuje jasný rozchod s uhorským príbehom dejín. V otázke národnej identity naznačuje silný antagonizmus voči Uhorskému kráľovstvu, ktoré sa podľa nej spája s koncepciou utlačania a utrpenia slovenského národa. Slovensko-české vzťahy v dejinách sú opísané ako dôležité a vzájomne sa prelínajúce (najmä v tých dejinných obdobiach, ktoré autori považovali za pozitívne). Koncepcia československého národa ako hegemonnej entity však v príručke nie je prezentovaná, dokonca ani pri najnovších dejinách. Česi a Slováci vstupujú do prítomnosti zjednotení symbolicky pod prezidentom Masarykom, no ako dva samostatné národy.

O päť rokov neskôr vychádzajú *Prehľady z dejepisu*²⁶ od školského inšpektora Rudolfa Kratochvíla. Zhrnul v nich poznámky zo svojich prednášok z dejepisu, ktoré viedol na učiteľských a vojenských kurzoch. Táto príručka národných dejín je už krokom k dôslednejšiemu a programovejšiemu presadzovaniu koncepcie československého národa. Príbeh *Republiky československej* sa začína stvorením sveta. Po krátkej geologickej rozprave autor pristupuje k slovanskej etnogenéze a k vývoju slovanskej vzdelanosti. Pomerne veľký priestor je venovaný politickým dejinám Veľkej Moravy. Potom nasledujú kapitoly *Prvý rozvoj československého štátu* a *Štátna sriadenie československé a kultúrne pomery v X. storočí*, čo sú vlastne dejiny českého kráľovstva v stredoveku. V kapitole 18 nazvanej *Styky Čechov a Slovákov v týchto dobách* autor podotýka: „Od Boleslava II. netvorili Česi a Slováci spoločný štát. Putá zostali: spoločný jazyk, spoločný národný charakter; okrem toho: záujmy obchodné, dynastické; udalosti v Česku a Uhrách.“²⁷ Ešte raz

23 KLÍMA, *Slovenská vlastiveda*, s. 28.

24 KLÍMA, *Slovenská vlastiveda*, s. 15.

25 KLÍMA, *Slovenská vlastiveda*, s. 28.

26 KRATOCHVÍL, Rudolf: *Prehľady z dejepisu*. Prešov: Štehtovo knižkupectvo a nakladateľstvo, 1924.

27 KRATOCHVÍL, Rudolf, s. 47.

sa vracia k česko-slovenským vzťahom v kapitole 22 *Husiti na Slovensku*. Príručka pokračuje vo výklade českých dejín. Autor bol zjavne ovplyvnený Palackého vnímaním českej histórie, ktoré sa prejavilo najmä pri výklade udalostí po bitke na Bielej hore a nástupe Habsburgovcov na český trón, jednoznačne interpretované ako „*pod jarmom*“, „*doba poroby a strašnej perzekúcie českého národa*“²⁸. Česko-slovenské vzťahy sú opätovne prezentované v kapitole 38 *Obrodenie národa československého*. Kolektívna identita Čechov a Slovákov je vymedzená najmä ako spoločné národno-obranné snahy voči cudzím asimilačným vplyvom: „*Jozefovo germanizačné úsilie malo za následok obranu jazyka československého.*“²⁹ Príručka je zakončená kapitolou *V slobodnej vlasti*, ktorá v poznámkach ku vzniku Československa na prvom mieste spomína, že „*Foch nariadil Maďarom, aby vyprázdnili Slovensko.*“).

Spomenuté dve príručky pre učiteľov charakterizujú vývoj hlavných línií konceptualizácie vyučovania národných dejín na Slovensku v 20. rokoch 20. storočia. V prvom rade bolo potrebné dištancovať sa od historického príbehu, ktorý spájal slovenské národné dejiny s uhorskou históriou. To sa prejavilo malým priestorom, ktorý bol venovaný uhorským dejinám, či už politickým, kultúrnym alebo náboženským. Dejiny Slovenska a Slovákov sú prezentované v rámci dejín štátneho útvaru, do ktorého tisícročie patrili, najmä ako obdobie neslobody.

Druhým krokom bolo presadenie koncepcie československých dejín, či už v zmysle importovania dejín Slovákov a štátnych útvarov, v rámci ktorých do roku 1918 existovali, ako poznámky na okraj českých dejín, alebo v zmysle zdôrazňovania česko-slovenských kontaktov v dejinách.

Národné dejiny v medzivojnových učebniciach dejepisu – české, slovenské či československé?

V medzivojnovom Československu vládla pluralita učebníc dejepisu pre základné a stredné školy, ktorá v slovenských pomeroch doteraz nezažila obnovu. Súčasne existovalo na trhu viacero typov učebníc. Niektoré učebnice v českom prostredí boli novými a mierne pozmenenými vydaniaми tých, ktoré boli v obehu na českých školách ešte za čias Rakúsko-Uhorska.³⁰ Na Slovensku sa používali učebnice české (aj keď to nebolo žiadané a Školský referát odporúčal použí-

28 KRATOCHVÍL, Rudolf, s. 101.

29 KRATOCHVÍL, Rudolf, s. 117.

30 Napríklad GEBAUEROVÁ, Marie–JIRÁK, Antonín–REITLER, Antonín: *Dějepis. Pro školy měšťanské. Díl 1. (Pro první třídu škol měšťanských. 5., podle nových osnov přepracované vydání)*. Praha: Komenium, 1919.

vať tieto učebnice len v nevyhnutných prípadoch), učebnice poslovenčené (t. j. učebnice preložené do slovenčiny, niekedy s pridaním slovenských reálií, ktoré v pôvodnej českej učebnici chýbali)³¹ a učebnice slovenské (t. j. od slovenského autora, takýchto učebníc však bolo najmenej).³²

Elisabeth Bakke poukázala vo svojej štúdií³³ na nekonzistentné používanie termínov československé dejiny a československý národ v medzivojnových učebniciach dejepisu, z ktorých sa učilo na českých a slovenských základných a stredných školách. Na základe kvantitatívnej analýzy dospela k záveru, že „mnohé učebnice vôbec nesprostredkovali československú identitu.“³⁴ Je pravda, že učebnice dejepisu v niektorých momentoch spomínajú československý národ, zvyčajne však len český alebo len slovenský. Formovanie kolektívnej národnej identity však nemuselo nevyhnutne závisieť len od dôsledného presadzovania termínov „československý/český/slovenský národ“ či „československé /české/slovenské dejiny.“ Výber tém z národnej minulosti, ktoré boli prezentované žiakom a študentom, a ich interpretácia sú takisto podstatným faktorom vytvárania kolektívnej identity.

Vzťah medzi Čechmi a Slovákmi v učebniciach dejepisu je možné sledovať na dvoch rozličných úrovniach. Prvou je explicitné deklarovanie tohto vzťahu, zvyčajne v úvodoch, pri vysvetľovaní koncepcie národných dejín. Jozef Koreň vo svojej učebnici pre piaty a šiesty ročník ľudových škôl vysvetľuje žiakom, čo je to československý národ na základe prirovnania národa ku rodine, teda ako základnú jednotku spoločnosti, ako prirodzene existujúcu štruktúru:

Prv než by sme sa začali učiť dejiny československého národa, musíme si odpovedať na tú otázku, čo znamená to pomenovanie „československý národ“? Objasníme si to príkladom. Predstavme si dvoch dospelých bratov, ktorí jeden vedľa druhého bývajú. Každý z nich má už svoju domácnosť a svoje hospodárstvo. Ani jeden je nie odkázaný na druhého, ale predsa si jeden druhému pomáhajú, jeden druhého radi vidia, slovom, spolu pekne nažívajú, lebo si pamätajú na to, že od jedného otca pochodia, to jest, že sú z jednej rodiny. Československý národ je podobný takejto rodine. Tým starším bratom sú v nej Česi a mladším sú Slováci. Keď by k tým spomenutým bratom cudzí človek prišiel, hneď by uhádol, že sú bratia, lebo by videl, že sa jeden druhému podobajú.³⁵

31 Napr. HORČIČKA, Josef–NEŠPOR, J. *Dejepis pre slovenské občianske školy*. Poslovenčil Kornel Rapoš. Praha: Česká grafická únia uč. spolku, 1922.

32 Napríklad KOREŇ, Jozef: *Dejiny československého národa. Dejepis pre V. a VI. triedu slov. ľud. škôl (a pre opakovacie školy)*. Prešov: Nákladom Štehravho kníhkupectva, 1921 alebo KADLEČÍK, Gustáv: *Dejepis pre V. a VI. ročník škôl ľudových*. Liptovský Sv. Mikuláš: Kníhkupecký a vydavateľský úc. spolok Transocius, 1924.

33 BAKKE, Elisabeth: Čechoslovakizmus v školských učebniciach (1918–1938). *Historický časopis* 47 (1999), č. 2, s. 233–253.

34 BAKKE, s. 251.

35 KOREŇ, s. 1.

Ďalšou rovinou, v ktorej môžeme sledovať vzťah medzi Čechmi a Slovákmi, je výber tých tém a problémov z dejín, v ktorých Česi a Slováci zdieľajú spoločnú minulosť. Tu išlo predovšetkým o problémy etnogenézy, osídlenia terajšieho územia, veľkomoravskú a husitskú problematiku, šírenie protestantizmu a národoobranne snahy a kultúrne kontakty Čechov a Slovákov v 19. storočí.

Bolo takmer pravidlom, že vo vyučovaní dejepisu boli prednášané zvlášť svetové dejiny a zvlášť národné dejiny, či už v samostatných učebniciach, alebo ako samostatné kapitoly.³⁶ To na jednej strane znemožnilo prezentáciu národných dejín v širšom, nadnárodnom spoločenskom, politickom a kultúrnom kontexte, no na druhej strane umožnilo prezentovať dejiny vlastného národa ako výnimočné, univerzálne, jedinečné a nadčasové:

Dejepis československý nás poučuje o minulosti našich predkov. Dozvieme sa z neho, akými činmi národ náš získal slávu a dobré meno medzi druhými národmi a čo spôsobilo jeho úpadok a porobu. Dejiny naše majú nám byť učiteľom života; z nich máme poznať dobre vlastnosti nášeho národa a tie nasledovať a zlých sa chrániť. Život ľudský je krátky, život národa je večný. Z dejín učíme sa s národom žiť, s ním sa radowať i trpieť, s ním pracovať pre pozemské blaho a pre česť a dobré meno medzi ostatnými ľuďmi a národmi.³⁷

Je možné zhrnúť, že učebnice dejepisu používané na základných a stredných školách v medzivojnovom období rozvíjali súčasne československú, českú a slovenskú kolektívnu identitu. Idea čechoslovakizmu v tom zmysle, že Česi a Slováci spoločne tvoria dve vetvy jedného národa, bola prezentovaná vo všetkých analyzovaných učebniciach dejepisu. Českým dejinám bol venovaný väčší priestor ako slovenským dejinám. História Slovákov bola zvyčajne prezentovaná ako poznámka na konci textu o českých dejinách. Vzhľadom na to, že Česi a Slováci nezdieľali spoločné politické dejiny (odhliadnuc od stredovekej Veľkomoravskej ríše, ktorú učebnice zhodne konštruujú ako prvý spoločný štát Čechov a Slovákov), československá kolektívna identita bola vytváraná a prezentovaná najmä prostredníctvom etnickej a jazykovej príbuznosti a spoločného kultúrneho dedičstva. Etnická príbuznosť bola vnímaná prostredníctvom spoločného slovanského pôvodu, niektorí autori však o československých kmeňoch hovoria ako o rano-stredovekej skutočnosti.³⁸ Jazyková príbuznosť bola projektovaná anachronicky tak, akoby bol spoločný československý jazyk už v stredoveku ukotvenou realitou a kodifikačné snahy týkajúce sa slovenského

36 Ojedinelá výnimka: GEBAUEROVÁ, Marie–JIRÁK, Antonín–REITLER, Antonín: *Dějepis. Pro školy měšťanské. Díl 1. (Pro první třídu škol měšťanských. 5., podle nových osnov přepracované vydání)*. Praha: Komenium, 1919.

37 HLAVINKA, s. 3–4.

38 HLAVINKA, s. 92.

jazyka v 19. storočí boli vnímané ako emancipačné a zacielené ako národná obrana proti rozmáhajúcej sa maďarizácii, no súčasne boli chápané aj ako isté odštiepenie Slovákov od československého jadra, čiže akási prekážka budovania československej jednoty. Spoločné kultúrne dedičstvo Čechov a Slovákov bolo výrazne pripisované husitskej a evanjelickej tradícii, všetky učebnice zdôrazňovali spoločné kontakty Čechov a Slovákov prostredníctvom týchto reformných hnutí. Vzácne dochádza v učebniciach dejepisu aj k prezentácii alternatívnej kolektívnej identity, ktorá sa nezakladala na národnom či etnickom princípe. V tomto prípade išlo o kolektívnu identitu založenú na príslušnosti k náboženskej skupine – silným impulzom bola reformácia a prenasledovanie protestantov v minulosti, ktorého prezentácia využívala obraz martýrstva.

Celá koncepcia národných dejín v učebniciach dejepisu bola postavená tak, aby vznik Československa v roku 1918 mohol byť prezentovaný ako optimálne a spravodlivé vyvrcholenie dovtedajšieho historického vývoja. Učebnice sa snažili prezentovať stredoveké politické útvary – Veľkú Moravu a České kráľovstvo – ako kolisky budúcich národných štátov Čechov a Slovákov a prostredníctvom takejto reprezentácie vytvorili obraz historického práva na existenciu ich spoločného štátu. Národné dejiny boli prezentované ako neustály boj Čechov a Slovákov za slobodu – v českých pomeroch prostredníctvom husitizmu a protestantizmu proti nemeckému, habsburskému a katolíckemu nepriateľovi, v slovenských pomeroch prostredníctvom ľudu voči maďarským pánom. Česi a Slováci sa podľa historického príbehu vyrozprávaného v učebniciach dejepisu v tomto úsilí navzájom podporovali, spájali sa proti cudzím nepriateľom. *Československý národ* bol prezentovaný ako vyvolený, ako nositeľ morálnych hodnôt, pokrokovito zmýšľajúci, no v dejinách často prenasledovaný, pokorný, veriaci a napokon po mnohých príkoriach vovedený prezidentom Masarykom do zasľúbenej spoločnej vlasti Československej republiky.

Obraz susedov prezentovaný v medzivojnových učebniciach dejepisu sa takmer výlučne zameriava na Maďarov a Nemcov. Ostatným susediacim národom ani krajinám sa pozornosť nevenovala. Dokonca ani územiu Podkarpatskej Rusi a jej obyvateľstvu, ktoré patrilo v medzivojnovom období do Československej republiky, sa nevenovala ani jedna učebnica národných dejín okrem Pekarovej. Maďari a Nemci vystupovali v učebniciach zvyčajne ako cudzie rozpínavé nepriateľské sily, zaberajúce územie historicky patriace Čechom a Slovákom, zapríčiňujúce rozpad stredovekých štátov, infiltrujúce sa do existujúcich štruktúr s cieľom podmaniť si a utláčať pôvodné slovanské obyvateľstvo. Negatívny obraz susedov bol vystupňovaný aj prezentáciou bývalého spoločného štátu – Rakúsko-Uhorska – ako žalára nenemeckých a nemaďarských národov. Takáto taktika prispela k umocneniu pozitívneho obrazu Československa ako slobodnej krajiny umožňujúcej spravodlivý a dlho očakávaný demokratický vývoj Čechov a Slovákov.

Naratívy v učebniciach dejepisu používaných na základných a stredných školách na území Slovenska v medzivojnovom období odzrkadľovali politickú agendu, presadzované hodnoty a snahy vyvíjané novým politickým útvarom – Československou republikou – smerujúce k formovaniu novej kolektívnej identity občanov novovzniknutého štátu a k rozvíjaniu lojality občanov k toľto novému štátnemu útvaru. Vytváranie nových konštrukcií národných dejín v meniacich sa politických a spoločenských kontextoch je univerzálnym javom – kráča ruka v ruke so snahami vládnucich elít o propagáciu ich konkrétneho politického programu, ktorý sa snažia legitimizovať prerozprávaním histórie, čo nevyhnutne vedie k reinterpretácii príbehov z minulosti takým spôsobom, aby sa súčasný stav, resp. súčasné ambície elít dali vnímať ako zákonité a želané vyústenie historického vývoja. S takýmto prístupom k využívaniu minulosti a vyučovania dejepisu sa stretávame dodnes na celom svete. Je preto nevyhnutné položiť si otázku významu dejepisného vyučovania. Je jeho podstatou politická indoktrinácia študentov s cieľom vychovávať lojálnych vlastencov, alebo by malo byť jeho cieľom vychovávanie kriticky zmyšľajúcich občanov, ktorí sa dokážu samostatne orientovať a rozhodovať a sú schopní rozumieť spoločnosti, v ktorej žijú? Akú úlohu zohráva v takomto prípade pravdivý príbeh o našej minulosti, ktorý sa, napokon, mení s každou zmenou režimu?